

Universiteit Utrecht

Slachtoffers van pesten in de bovenbouw van het basisonderwijs:

zijn er agressieve slachtoffers en 'bully-victims'?

Erps, M. M.; 3881326

Willems, D.; 3876446

Docent: Dr. M. Vermande

Cursus: Masterthesis Pedagogische Wetenschappen

Departement Pedagogische Wetenschappen

Instelling: Universiteit Utrecht

Cursusjaar: 2012-2013

Datum: 11 juni 2013

Voorwoord

Voor u ligt onze afstudeerscriptie in het kader van onze master Orthopedagogiek aan de Universiteit Utrecht. Het huidige onderzoek is uitgevoerd binnen het werkveld Jeugdzorg. Deze scriptie is het resultaat van een interessant proces en een prettige samenwerking. De taken waren vanaf het begin evenwichtig verdeeld zodat beiden aan elk onderdeel van de scriptie een bijdrage kon leveren. Daniëlle heeft zich bij het schrijven van de inleiding met name gericht op de passieve slachtoffers en ‘bully-victims’ en Myrthe voornamelijk op de agressieve slachtoffers en de sekseverschillen. Gezamenlijk werd de gehele groep slachtoffers geanalyseerd om kennis te maken met het uitvoeren van de clusteranalyse. Vervolgens had Myrthe de leiding over de analyse en verwerking van de resultaten van de meisjes. Ten aanzien van de groep jongens had Daniëlle de leiding over de resultatensectie en analyse. De taakverdeling zoals bij de subtypen en sekse werd tevens gehandhaafd bij het ter discussie stellen van de uitkomsten. Aansluitend werd gezamenlijk vorm gegeven aan een goede opbouw en implementatie van deze onderdelen. Tot slot nam Myrthe bij de discussie het voortouw bij de beschrijving van de sterke kanten, beperkingen en implicaties voor nader onderzoek. Daniëlle had daarentegen de leiding over de implicaties voor interventies.

Zonder de bijdrage van alle betrokken kinderen en leerkrachten had dit onderzoek niet kunnen plaatsvinden. Allereerst willen wij hen dan ook graag bedanken voor hun participatie binnen dit onderzoek. Verder willen wij onze dank uitspreken aan onze begeleidster vanuit de Universiteit Utrecht, Marjolijn Vermande. Haar enthousiaste en motiverende begeleiding en constructieve feedback hebben ons gestimuleerd om kritisch naar ons onderzoek te blijven kijken en het product steeds inhoudelijk te verbeteren.

Myrthe Erps

Daniëlle Willems

Utrecht, juni 2013

Samenvatting

Doel: literatuur over pestslachtoffers is onduidelijk over de vraag of er twee (passieve en agressieve slachtoffers) of drie (passieve slachtoffers, agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’) subtypen zijn te onderscheiden. De aandacht was met name gericht op een mogelijk onderscheid tussen slachtoffers die agressie jegens anderen laten zien: de agressieve slachtoffers en de ‘bully-victims’. Deze studie had als doel hier antwoord op te krijgen. Tevens werd onderzocht of deze verdeling in subtypen verschillend is per sekse. *Methode:* de data werden verzameld onder 1229 kinderen (51% jongens) in de leeftijd van 9 tot 12 jaar van Nederlandse basisscholen. Hiervan zijn 183 kinderen (49% jongens) via *peer* nominaties als slachtoffer geïdentificeerd (victimisatiescore ≥ 0.5 *SD*). Anders dan in eerder onderzoek, waar indeling in subtypen werd gemaakt op basis van a priori en willekeurig gekozen afkappunten, werd in dit onderzoek gebruik gemaakt van een combinatie van de hiërarchische en *K*-means clusteranalyse (*bottom-up* benadering). Dit werd gedaan op basis van scores op agressie (leerkracht beoordeling) en pesten (*peer* nominaties). *Resultaten:* in de drie-clusteroplossing waren de drie slachtofferssubtypen het best te onderscheiden: passieve slachtoffers (61,7%) hadden lage scores op zowel agressie ($z = -.27$) als pesten ($z = -.47$), agressieve slachtoffers (27,3%) scoorden hoog op agressie ($z = 1.03$) maar niet op pesten ($z = .37$) en ‘bully-victims’ (10,9%) scoorden hoog op zowel agressie ($z = 2.59$) als pesten ($z = 1.26$). Het onderscheid tussen de drie subtypen slachtoffers werd ook per sekse onderkend. *Conclusie:* dit onderzoek heeft bewijs gevonden voor de aanwezigheid van passieve slachtoffers, agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’. Het vaststellen van het onderscheid in subtypen slachtoffers is van waarde voor de keuze van passende interventies.

Trefwoorden: passieve slachtoffers – agressieve slachtoffers – ‘bully-victims’ – clusteranalyse

Abstract

Aim: Research on victims of bullying is unclear on whether two (passive and aggressive victims) or three (passive victims, aggressive victims and 'bully-victims') subtypes can be distinguished. This study focused on a possible distinction between victims who show aggression towards others: the aggressive victims and the 'bully-victims'. The purpose of the present study was to provide insight regarding this question. Furthermore, it was examined whether the distribution of subtypes is different for boys and girls. *Method:* Data were collected from 1229 (51% boys) 9- to 12-year-old Dutch primary school children. Of this group, 183 children (49% boys) were identified as victims, using peer nominations (victimization score ≥ 0.5 *SD*). Unlike comparable studies, who based the classification into subtypes on a priori and randomly selected cut-off points, this study used a combination of the hierarchical and *K*-means cluster analysis (bottom-up approach). This was executed based on scores on aggression (teacher assessment) and bullying (peer nominations). *Results:* the three-cluster solution was the best solution in which the three subtypes were distinguished: passive victims (61.7%) showed low scores on aggression ($z = -.27$) as well as on bullying ($z = -.47$), aggressive victims (27.3%) scored high on aggression ($z = 1.03$) but not on bullying ($z = .37$) and 'bully-victims' (10.9%) scored high on both aggression ($z = 2.59$) and bullying ($z = 1.26$). This distinction was also found for boys and girls separately. *Conclusion:* the present study demonstrated the existence of passive victims, aggressive victims as well as the bully-victims. Determining the difference in subtypes of victims is of great value for the selection of appropriate interventions.

Key words: passive victims - aggressive victims - bully-victims – cluster analysis

Slachtoffers van pesten in de bovenbouw van het basisonderwijs: zijn er agressieve slachtoffers en 'bully-victims'?

Pesten en victimisatie

Pesten komt wereldwijd voor en vormt een aanzienlijk probleem onder kinderen (Harel-Fisch et al., 2011). In de literatuur zijn veel verschillende definities van pesten en/of victimisatie terug te vinden. Een bekende definitie is die van Olweus (1995, p. 133): 'Een kind wordt gepest als hij of zij herhaaldelijk en langdurig wordt blootgesteld aan negatieve handelingen door één of meerdere kinderen'. Dit kan plaatsvinden in de vorm van fysiek contact, woorden, rare gezichten trekken, vulgaire opmerkingen maken en opzettelijke buitensluiting van een groep. Om de term pesten te kunnen toepassen moet de machtsrelatie tussen beide partijen uit balans zijn. Het slachtoffer heeft moeite om zichzelf te verdedigen. De meeste definities bevatten drie basale kenmerken van pesten, zoals beschreven door Salmivalli en Peets (2009): de dader heeft de intentie het slachtoffer te schaden; het pesten gebeurt bij herhaling over langere tijd en er moet sprake zijn van een machtsverschil tussen dader en slachtoffer. Bovenstaande kenmerken impliceren dat pesten een subtype van agressief gedrag is (Kumpulainen & Räsänen, 2000). Olweus (2003) expliciteert pesten nader in het begrip proactieve agressie. Het gaat hierbij om doelgericht en weloverwogen schadelijk gedrag dat niet door iets of iemand anders wordt uitgelokt en niet om een impulsieve, agressieve reactie op een provocatie of bedreiging (reactieve agressie) (Salmivalli & Nieminen, 2002; Salmivalli & Peets, 2009). Niet alle agressie is dus pestgedrag.

Uit een onderzoek van Fekkes, Pijpers, en Verloove-Vanhorick (2003) onder 2766 Nederlandse kinderen, blijkt dat meer dan 16% van de kinderen tussen 9 en 11 jaar naar eigen zeggen regelmatig (een aantal keer per maand) wordt gepest. Jongens en meisjes lopen evenveel risico om het slachtoffer van pesterijen te worden (Fekkes et al., 2003; Kochenderfer-Ladd & Skinner, 2002).

Pesten kan voor zowel het slachtoffer als de dader ernstige gevolgen hebben voor het functioneren in de maatschappij (Hawker & Boulton, 2000; Fekkes et al., 2003; Kochenderfer-Ladd & Skinner, 2002). Kumpulainen en Räsänen (2000) vinden in hun onderzoek dat kinderen die op hun twaalfde jaar gepest worden, zich veel meer geïsoleerd en minder geaccepteerd voelen dan andere kinderen. Deze groep kinderen heeft een gevoel van onzekerheid en eenzaamheid en loopt het risico om depressieve symptomen en angstklachten te ontwikkelen. Tevens hebben slachtoffers van pesten een verhoogde kans op verschillende

somatische klachten zoals hoofd- en buikpijn (Fekkes et al., 2003; Hawker & Boulton, 2000; Kaltiala-Heino, Rimpelä, Rantanen, & Rimpelä, 2000; Williams, Chambers, Logan, & Robinson, 1996). In de resultaten van het onderzoek van Kaltiala-Heino en collega's (2000) kwam naar voren dat deze gevolgen tot in de volwassenheid kunnen doorwerken.

Kinderen die pesten, oftewel de daders, lopen een groter risico in aanraking te komen met delinquentie of alcoholmisbruik (O'Brennan, Bradshaw, & Sawyer, 2009; Camodeca & Goossens, 2005; van der Wal, de Wit, & Hirasing, 2003; van der Wal, 2005).

Naast kinderen die pesten en kinderen die gepest worden, wordt er vaak nog een derde groep onderscheiden, de 'bully-victims', ook wel de pestende slachtoffers (kinderen die pesten en zelf gepest worden) genoemd. Uit diverse onderzoeken (Haynie et al., 2001; Kaltiala-Heino et al., 2000; Marini, Dane, & Bosacki, 2006; O'Brennan, Bradshaw, & Sawyer, 2009; Veenstra, 2005) blijkt dat deze kinderen een groot risico lopen op het ontwikkelen van zowel internaliserende als externaliserende problemen. Hierdoor hebben zij een meer kwetsbare positie dan slachtoffers en daders.

Dit onderzoek richt zich op kinderen uit groep 6, 7 en 8 van Nederlandse basisscholen die slachtoffer zijn van pesten. Uit diverse onderzoeken is gebleken dat de periode van de vroege adolescentie belangrijk is voor de studie van pesten en slachtofferschap. In deze periode wordt agressie namelijk minder negatief bekeken door leeftijdsgenoten ten opzichte van eerdere perioden in de ontwikkeling (zie Espelage & Swearer, 2004, p.108, voor een overzicht).

Typen slachtoffers

Wat betreft de slachtoffers van pesten zijn er verschillende subtypen te onderscheiden. Er wordt al jarenlang onderzoek gedaan naar een tweedeling binnen deze groep, namelijk passieve en agressieve slachtoffers (Perry, Kusel, & Perry, 1988; Schwartz, 2000; Schwartz, Dodge, Pettit, & Bates, 1997; Schwartz, Proctor, & Chien, 2001; Stassen Berger, 2007; Unnever, 2005). *Passieve slachtoffers* vertonen weinig assertief gedrag en laten teruggetrokken gedrag zien (Hanish & Guerra, 2004). Tevens concluderen Hanish en Guerra (2004) in hun studie dat passieve slachtoffers, ten opzichte van de groep neutrale kinderen, pesters en agressieve slachtoffers, laag scoren op gevoel van eigenwaarde. Bovendien scoren ze hoog op depressieve symptomen, angst- en somatische klachten.

Uit de review van Schwartz en collega's (2001) blijkt dat ongeveer 15% van de kinderen (de meerderheid van de slachtoffers) binnen de subgroep passieve slachtoffers valt.

Dit percentage is gebaseerd op resultaten uit verschillende Amerikaanse, Europese en Australische studies waarbij de 'range' tussen de 5% en 40% ligt. Hanish en Guerra (2004) vonden in hun onderzoek dat 7,5% tot 9,5% van de 1722 onderzochte kinderen uit achterstandswijken binnen deze subgroep valt. De uitkomsten van Hanish en Guerra (2004) passen daarmee binnen de brede range die in de review van Schwartz en collega's (2001) wordt besproken. De groep passieve slachtoffers lijkt voornamelijk door meisjes vertegenwoordigd (Schwartz et al., 2001).

Agressieve slachtoffers worden omschreven als kinderen die problemen hebben met het reguleren van hun emoties en gedrag. Deze kinderen kunnen zich op zo'n manier gedragen dat er irritatie en spanning rondom hen ontstaat, hetgeen pestgedrag uitlokt (Kumpulainen, Räsänen, & Puura, 2001). Deze worden ook wel de provocatieve slachtoffers genoemd (Olweus, zoals geciteerd in Kumpulainen et al., 2001). Agressieve slachtoffers hebben vaak last van angst en depressie en worden niet aardig gevonden door hun klasgenoten.

In de studie van Schwartz (2000) komt naar voren dat een minderheid van de slachtoffers, 4,2% van de onderzochte kinderen, in de agressieve subgroep geplaatst kan worden. Uit onderzoek van Hanish en Guerra (2004) blijkt echter dat 13,8% tot 18,6% van de onderzochte leerlingen binnen de subgroep agressieve slachtoffers past. Net als bij de passieve slachtoffers zijn de resultaten van Hanish en Guerra (2004) passend in de 'range' die Schwartz en collega's (2001) in hun overzichtsstudie aangeven, namelijk 2% tot 29%. Dit type slachtoffer blijkt bij jongens duidelijker naar voren te komen dan bij meisjes. Salmivalli en Nieminen (2002) tonen in hun studie aan dat jongens, zowel in de groep pesters als slachtoffers, hoger scoren op agressie in peestsituaties dan meisjes. Ook ander onderzoek toont aan dat jongens meer vertegenwoordigd zijn in agressieve subtypen slachtoffers (Salmivalli & Peets, 2009; Schwartz et al., 2001).

In de literatuur worden ook de '*bully-victims*' onderscheiden. Dit zijn kinderen die zowel slachtoffer zijn als anderen pesten. Kaltiala-Heino en collega's (2000) vonden in hun onderzoek onder 14-16 jarige leerlingen dat 1% van de meisjes en 2% van de jongens in de subgroep '*bully-victims*' vallen. Bradshaw, Sawyer en O'Brennan (2007) concludeerden op basis van hun studie dat 9% van de leerlingen in het basis- en middelbaar onderwijs tot de subgroep '*bully-victims*' behoort. In deze groep zouden jongens meer vertegenwoordigd zijn dan meisjes (Juvonen, Graham, & Schuster, 2003; Salmivalli & Nieminen, 2002).

Aan de ene kant stellen sommige onderzoekers dat '*bully-victims*', net als agressieve

slachtoffers, reactieve agressie vertonen. Zij lijken moeite te hebben met het reguleren van hun emoties en reageren agressief en impulsief op anderen (disregulerende gedragsstijl) (Kaltiala-Heino et al., 2000; Marini, Dane & Bosacki, 2006; O'Brennan, Bradshaw, & Sawyer, 2009). De disregulerende gedragsstijl lijkt echter onverenigbaar met een strategische manier van handelen zoals pesten. Ander onderzoek laat inderdaad zien dat 'bully-victims' ook doelgericht en strategisch handelen (Olthof, Goossens, Vermande, Aleva, & van der Meulen, 2011), oftewel dat zij proactieve agressie vertonen. Dit kan mogelijk op twee verschillende manieren worden verklaard. Enerzijds suggereren verschillende onderzoekers dat het pestgedrag dat 'bully-victims' laten zien wellicht minder strategisch is dan het gedrag dat pesters vertonen die zelf niet worden gepest (Salmivalli, 2010; Schwartz et al., 2001). De andere mogelijke onderbouwing gaat ervan uit dat 'bully-victims' net zo strategisch zijn als pestkoppen die zelf niet worden gepest, maar hun disregulerende gedragsstijl maakt dat ze minder vaardig zijn in het toepassen van deze strategieën (Olthof et al., 2011).

De labels 'agressieve (provocatieve) slachtoffers' en 'bully-victims' worden vaak door elkaar gebruikt (o.a. door Hanish & Guerra, 2004; Stassen Berger, 2007; Unnever, 2005; Veenstra et al., 2005). De vraag die nochtans naar aanleiding van bovenstaande literatuur gesteld kan worden is of deze twee typen van elkaar verschillen, of dat het om één type gaat (Salmivalli & Peets, 2009; Schwartz et al., 2001; Vermande, Aleva, Orobio de Castro, Olthof, Goossens, & van der Meulen, 2007). Op basis van suggesties die door Stephenson en Smith (1989) zijn gedaan, opperen Schwartz en collega's (2001) dat er mogelijk drie typen slachtoffers te onderscheiden zijn. Zoals hierboven is uitgelegd lijken ernstige tekorten in zelfregulatie, zoals vooral agressieve slachtoffers hebben, namelijk onverenigbaar met doelgericht agressief gedrag, hetgeen past bij pesten. Zij suggereren dat er naast agressieve en passieve slachtoffers wellicht ook slachtoffers zijn die pesten. Salmivalli en Peets (2009) hebben eenzelfde veronderstelling. Zij opperen dat er mogelijk verschillende groepen agressieve slachtoffers zijn, agressieve (provocatieve) slachtoffers en 'bully-victims'. Het is volgens Salmivalli en Peets (2009) echter nog niet duidelijk of dit daadwerkelijk twee verschillende groepen zijn of dat zij teveel overlap hebben.

Aansluitend bij bovenstaande suggesties is het interessant om de resultaten uit het onderzoek van Vermande en collega's (2007) te benoemen. Op basis van clusteranalyse werd in dit onderzoek gevonden dat slachtoffers ingedeeld kunnen worden in de groepen passieve slachtoffers, reactief-agressieve slachtoffers en zowel proactief- als reactief-agressieve slachtoffers. Deze laatste groep zou overeen kunnen komen met de 'bully-victims' (Salmivalli

& Nieminen, 2002; Salmivalli & Peets, 2009). De reactief agressieve slachtoffers lijken daarbij overeen te komen met de provocatieve slachtoffers. Vermande en collega's (2007) hebben in hun onderzoek nochtans niet duidelijk kunnen maken of de groep proactief - en reactief agressieve slachtoffers daadwerkelijk 'bully-victims' zijn. Dit mogelijke onderscheid is niet alleen op theoretisch vlak interessant maar biedt ook implicaties voor interventies.

Dit onderzoek

Zoals uit bovenstaande literatuur blijkt, is het nog onduidelijk of er twee of drie typen slachtoffers kunnen worden onderscheiden. Derhalve werd in dit onderzoek onderzocht of er twee (passieve en agressieve) of drie (passieve, provocatieve en 'bully-victims') typen slachtoffers zijn. Tevens werd onderzocht hoe deze gevonden typen slachtoffers van elkaar verschillen qua sekseverdeling. Verder is gekeken of zowel bij jongens als bij meisjes dezelfde subtypen slachtoffers naar voren kwamen.

Anders dan bij andere studies werd in het huidige onderzoek geen gebruik gemaakt van een a priori indeling in subtypen op basis van vaak willekeurige afkappunten (Schwartz et al., 2001), maar van een bottom-up benadering (clusteranalyse) op basis van scores op victimisatie, agressie en pesten. Dit is desalniettemin een beproefde methode. Onder andere Kochenderfer-Ladd (2003), weliswaar met een andere onderzoeksvraag, deed middels een clusteranalyse onderzoek naar de identificatie van agressieve en asociale slachtoffers. Ook Nylund, Bellmore, Nishina en Graham (2007) maakten door middel van een latente klassenanalyse (LCA) gebruik van een bottom-up benadering. Zij hadden eveneens een andere onderzoeksvraag, namelijk onderzoek naar subtypen, ernst en stabiliteit van victimisatie.

Op basis van de eerder besproken literatuur van Olthof en collega's (2011), Salmivalli (2010) en Schwartz en collega's (2001) werd verwacht drie subtypen slachtoffers te vinden. Meer specifiek werd verwacht een type te vinden dat weinig agressie laat zien (passieve slachtoffers), een type dat veel agressie laat zien en relatief weinig pesten (agressieve of provocatieve slachtoffers) en een type dat hoog scoort op pesten en mogelijk ook op agressie, aangezien pesten een subtype is van agressie ('bully-victims').

In dit onderzoek wordt op basis van bovenstaande literatuur (Salmivalli & Nieminen, 2002; Salmivalli & Peets, 2009; Schwartz et al., 2001) verwacht dat ten aanzien van de sekseverdeling er meer meisjes terug te vinden zijn in de passieve subgroep slachtoffers. Met betrekking tot het agressieve subtype slachtoffer, wordt verwacht dat jongens hierin meer

vertegenwoordigd zijn. Wanneer er bewijs wordt gevonden voor een derde subtype slachtoffer (de (agressieve) bully-victim), is op basis van bovengenoemde literatuur de verwachting dat er ook in deze groep meer jongens dan meisjes vertegenwoordigd zijn, aangezien er meer jongens in agressieve subgroepen slachtoffers vertegenwoordigd zijn (Juvonen et al., 2003; Salmivalli & Peets, 2009; Schwartz et al., 2001).

Methode

Participanten

De data zijn verzameld in 2006 en afkomstig van 53 klassen (groep zes, zeven en acht), verspreid over 17 basisscholen door heel Nederland. Er zijn 1280 kinderen benaderd voor deelname. Van deze groep zagen 51 kinderen af van deelname (4%); deze ouders wilden niet dat hun kind participeerde in dit onderzoek. In totaal deden er 1229 kinderen mee aan dit onderzoek, in de leeftijd van 9 tot 12 jaar. Dit hoge deelnemersaantal komt waarschijnlijk voort uit de toenemende bezorgdheid over pesten van zowel ouders als schoolbesturen in Nederland (Olthof et al., 2011). Onder deze 1229 participanten waren 622 jongens (50,6 %) en 607 meisjes (49,4 %). De leeftijd van de kinderen varieerde van 8;6 jaar tot 14;2 jaar. De gemiddelde leeftijd van de jongens was 11;4 jaar en van de meisjes 11;2 jaar. De gemiddelde leeftijd van de totale onderzoeksgroep was 11;3 jaar. Van de participanten kwamen 394 kinderen uit groep 6, 444 kinderen uit groep 7 en 391 kinderen uit groep 8. 83% van de participanten had Nederlandse ouders. De overige participanten hadden minstens één ouder uit Marokko, Turkije, Suriname of een ander Europees land dan Nederland.

Procedure

Ten behoeve van dit onderzoek werd gebruik gemaakt van het databestand van het 'Dutch Consortium On Bullying' (DCOB) uit 2006. Het DCOB is een samenwerking tussen de Vrije Universiteit Amsterdam (F. Goossens & T. Olthof), de Universiteit Utrecht (M. Vermande & L. Aleva) en de Rijksuniversiteit Groningen (M. v.d. Meulen). Dit was een landelijk en grootschalig onderzoek gericht op pesten en verschillende aspecten die daarbij komen kijken.

Nadat de basisscholen hun medewerking hadden toegezegd was er een brief uitgegaan naar ouders, waarin het doel en de procedure van het onderzoek werd uitgelegd. Wanneer ouders niet reageerden gingen zij akkoord en wanneer zij niet wilden meewerken konden zij een bijgevoegd NEE-formulier op school inleveren.

Voor het verzamelen van de data zijn verschillende methoden gebruikt, een zelfrapportage-, een peerrapportage- en een leerkrachtvragenlijst. In dit onderzoek werd alleen gebruik gemaakt van informatie uit de peerrapportages (pesten en victimisatie) en leerkrachtvragenlijsten (agressie). Van zelfrapportage werd geen gebruik gemaakt, aangezien dit kan leiden tot onderschatting van pestgedrag (Vaillancourt et al., 2010).

De dataverzameling vond op de eigen school plaats. Vragen over pesten en victimisatie (peer nominaties) werden gesteld in een individueel interview. De onderzoeksassistenten gaven allereerst een duidelijke instructie, waarbij aangegeven werd dat de informatie van de participanten vertrouwelijk werd behandeld en dus niet aan andere leerlingen zou worden doorgegeven. De leerlingen kregen ook instructie om niet met elkaar te praten over de hiervoor besproken procedure van het onderzoek. Daarnaast hielden de onderzoeksassistenten toezicht op de randvoorwaarden zoals het waarborgen van een rustige ruimte.

Het individuele interview (peerrapportage) werd afgenomen door een speciaal opgeleide onderzoeksassistente die voor de participant een onbekende was, maar wel voorafgaande aan het interview de klassikale afname had verzorgd. Als hulpmiddel voor het beantwoorden van de vragen over de rol van klasgenoten met betrekking tot pestgedrag, kregen de participanten een namenlijst van de klas. Er gold geen limiet voor het aanwijzen van klasgenoten voor een specifieke rol in pestgedrag en er bestond ook de mogelijkheid geen enkele nominatie te geven. Als de participanten niet meer verder wilden meewerken, konden zij er voor kiezen om hun medewerking op te zeggen. Dit is echter niet voorgekomen. Doordat de onderzoeksassistenten opgeleid waren en werkten volgens een vast protocol, is getracht de juistheid en consistentie tijdens het verzamelen van de gegevens te waarborgen.

De leerkrachtvragenlijst werd door de leerkrachten ingevuld wanneer dit hen uitkwam; afgezien van de deadline was hier geen vast moment voor.

Meetinstrumenten

Pesten en victimisatie. Pesten en victimisatie is gemeten door middel van de Pestrollenvragenlijst (PRV; Olthof et al., 2011). Dit is naast een zelfrapportage- voornamelijk een peerrapportagevragenlijst. Voorafgaand aan de afname van de pestrollenvragenlijst werd aan het kind uitgelegd wat pesten betekent. Om een eenduidig beeld te schetsen van pesten en victimisatie, werd de volgende uitleg gegeven: “Pesten is dat één of meer kinderen een ander kind steeds weer opnieuw lastig vallen en vernederen door dat kind pijn te doen. Dat kan op

verschillende manieren. Je kunt pesten door (1) iemand te slaan, schoppen of te knijpen; (2) zijn/haar spullen af te pakken, kwijt te maken of te vernielen; (3) iemand belachelijk te maken, uit schelden of te beledigen; (4) iemand niet mee te laten doen met een spelletje of activiteit; (5) er voor te zorgen dat andere kinderen slecht over hem of haar gaan denken of door over iemand te roddelen. Pesten is niet een ruzie tussen twee kinderen die ongeveer even groot en sterk zijn en pesten is ook niet plagen om een geintje. Pesten is het steeds opnieuw vervelend doen tegen iemand om die ander pijn te doen of verdrietig te maken.”

Er werd gevraagd naar vijf verschillende vormen van pesten en victimisatie, die hierboven staan omschreven: fysiek, materieel, verbaal, direct sociaal en indirect sociaal. Het kind kreeg daarbij ter verduidelijking een lijst met verschillende gedragsmatige uitingen die bij die betreffende vorm hoorden.

Na het bespreken van de definitie van pesten is bij de kinderen het interview afgenomen. Er werden achtereenvolgens bovengenoemde vormen van pesten en victimisatie besproken. Voor het verkrijgen van nominaties werd, met ondersteuning van een lijst met namen van alle kinderen uit de klas, aan de kinderen o.a. het volgende gevraagd: “ken jij kinderen in de klas die ‘zo’ pesten?” en “ken jij kinderen in de klas die ‘zo’ gepest worden?” (Olthof et al., 2011). Vervolgens werden nog vragen gesteld over andere rollen die kinderen in peestsituaties kunnen vervullen. In dit onderzoek zijn alleen de data over pesten en victimisatie gebruikt.

Voor het berekenen van de scores op pesten en victimisatie werden verschillende stappen gezet. De eerste stap in het analyseren van de data is het berekenen van de gemiddelde score per participant van de vijf vormen van pesten ($\alpha = .92$) en victimisatie ($\alpha = .76$). Dit gemiddelde is vervolgens gestandaardiseerd per klas om rekening te houden met verschillen in klasgrootte (Giang & Graham, 2008).

Agressie. Naast bovengenoemde peerrapportagevragenlijsten over pesten en victimisatie is er ook een vragenlijst afgenomen gericht op agressie. Deze data werden verkregen door middel van een speciale vragenlijst voor leerkrachten naar vormen van agressie (Polman, Orobio de Castro, Thomaes, & van Aken, 2009). In de vragenlijst waren de volgende vijf verschillende vormen van agressie opgenomen: schoppen, duwen, schelden, roddelen en stiekem gedrag. Leerkrachten dienden per vorm aan te geven of en in hoeverre het desbetreffende kind dit gedrag vertoonde. Bijvoorbeeld “hoe vaak schopte X deze maand andere kinderen?” of “hoe vaak duwde X deze maand andere kinderen?”. De respondent kon de antwoordmogelijkheid kiezen op basis van een vierpuntsschaal, namelijk ‘nooit of één

keer' (1), 'twee-wekelijks' (2), 'wekelijks' (3), of 'dagelijks' (4). Van 73 kinderen had de leerkracht minstens één item niet ingevuld. Deze missings zijn geïmputeerd via multiple imputatie aan de hand van het programma MICE (van Buuren & Groothuis-Oudshoorn, 2011). Voor het huidige onderzoek is gebruik gemaakt van de gepoolde data (Rubin, 1987)¹.

Net als bij het berekenen van de scores op pesten en victimisatie werd ook de mate van agressie berekend door het gemiddelde van de ontvangen nominaties op de vijf vormen van agressie te berekenen. Deze scores zijn vervolgens gestandaardiseerd per klas om rekening te houden met de normen en waarden van de leraren (Hawley, 2003).

Resultaten

Uit onderzoek is gebleken dat het gebruik van een clusteranalyse een effectieve onderzoeksmethode is om groepen te verkrijgen uit grote, complexe datasets waarin mogelijk sprake is van overlappende clusters (Coleman & Woodruff, 2000). In dit onderzoek zijn clusteranalyses uitgevoerd om te onderzoeken welke subtypen slachtoffers er zijn. Om kleine clusters te kunnen vinden zijn alleen de kinderen geselecteerd met een tamelijk hoge victimisatiescore (d.w.z. slachtoffers) van $0.5 SD$ (Giang & Graham, 2008). Giang en Graham (2008) benadrukken in hun studie dat door het gebruik van $1 SD$ als afkappunt alleen de extreme scores zullen overblijven, wat een (te) kleine groep participanten oplevert. Schwartz (2000) omzeilt dit probleem in zijn studie naar subtypen van slachtoffers en daders, door $0.5 SD$ aan te houden. Hierdoor kunnen er meer participanten per groep geïdentificeerd worden. Naar aanleiding hiervan is in dit onderzoek ook $0.5 SD$ aangehouden als selectiecriteria. Deze selectie gaf een groep van 183 slachtoffers weer.

Er is in twee stappen een gelaagde clusteranalyse uitgevoerd waarbij de scores op pesten en agressie zijn gebruikt om de slachtoffers in groepen te verdelen (Luyckx, Goossens, Soenens, Beyers, & Vansteenkiste, 2005). In het eerste stadium is een hiërarchische clusteranalyse uitgevoerd aan de hand van de Ward's methode op squared Euclidean distance. In het tweede stadium zijn de gemiddelde waarden op pesten en agressie van deze Ward's clusters gebruikt als de beginwaarden in een K -means clusteranalyse. Door deze gelaagde aanpak zijn de nadelen van zowel de hiërarchische (geen iteratie) en de K -means methode (gebruik van de juiste initiële gegevens) vermeden, terwijl de voordelen van deze methoden wel benut worden.

---

¹ Door G. Vink (Methodenleer en Statistiek) en M. Vermande (Pedagogiek).

Voor het toetsen van de centrale hypothese zijn er oplossingen met twee, drie en vier clusters onderzocht. Deze aantallen clusters zijn gebaseerd op basis van de eerder besproken literatuur, waarin wordt weergegeven dat er twee en soms drie subgroepen slachtoffers lijken te bestaan (Salmivalli & Peets, 2009; Schwartz et al., 2001; Vermande et al., 2007). Voor de volledigheid is bovendien de mogelijkheid voor vier clusters onderzocht.

De gevormde clusters zijn vervolgens zowel inhoudelijk als volgens een statistisch selectie criterium ('Calinski and Harabasz index'; Milligan & Cooper, 1985) geanalyseerd om te bepalen wat de beste oplossing is. Statistische indices zijn vaak gebaseerd op twee criteria: (1) binnen-cluster cohesie; dit meet hoe nauw verwant de personen in een cluster zijn; (2) tussen-cluster separatie; dit geeft aan hoe goed de clusters van elkaar kunnen worden onderscheiden. De door Milligan en Cooper (1985) aanbevolen Calinski en Harabasz index evalueert clusteroplossingen op basis van de gemiddelde 'between- and within-cluster sum of squares' en is dus gebaseerd op ANOVA (Chiang, 2009).

Aansluitend is met behulp van een kruistabelanalyse de sekseverdeling binnen de clusters onderzocht. Hierbij is door middel van een chi-kwadraat toets gemeten in hoeverre er een associatie is tussen clusterindeling en sekse. Bovendien is door middel van aangepaste standaardresiduen ('adjusted standardized residuals') het significantieniveau van de sekseverdeling per cluster geanalyseerd.

Selectie van een clusteroplossing

De twee-clusteroplossing (zie tabel 1) gaf een cluster weer dat 69,9% van de slachtoffers omvat ($n = 128$). Dit cluster bestaat uit passieve slachtoffers. Zij hebben lage scores op zowel agressie ($z = -.17$) als op pesten ($z = -.42$). Het tweede cluster ($n = 55$; 30,1%) bestond uit slachtoffers met zowel een hoge score op pesten ($z = .79$) als op agressie ($z = 1.70$). Dit cluster omvat de 'bully-victims'. De groep passieve slachtoffers bestond voor 56,3% uit meisjes ($n = 72$). De groep 'bully-victims' bestond met name uit jongens ($n = 33$; 60%). Aangepaste standaardresiduen lieten zien dat meisjes oververtegenwoordigd waren in de groep passieve slachtoffers en jongens in de groep 'bully-victims' (respectievelijk $z = 2.0$ en $z = -2.0$)².

Tabel 1

---

² Zie de bijlage voor de kruistabel met daarin een overzicht van de aangepaste standaardresiduen en chi-kwadraat toets

De Gemiddelde Scores op Pesten en Agressie per Cluster voor de Twee-Clusteroplossing (n=183)

	Cluster	
	1 (n=128)	2 (n=55)
Agressie	-.17	1.70
Pesten	-.42	.79

Noot. Agressie en Pesten zijn z-scores

De drie-clusteroplossing (zie tabel 2) liet een cluster zien met passieve slachtoffers met lage scores op zowel pesten ($z = -.47$) als agressie ($z = -.27$). Net als bij de twee-clusteroplossing, bestond dit cluster uit de grootste groep slachtoffers ($n = 113$; 61,7%). Het tweede cluster bestond uit agressieve slachtoffers ($n = 50$; 27,3%), zij scoorden hoog op agressie ($z = 1.03$) maar niet op pesten ($z = .37$). De slachtoffers in het derde cluster ($n = 20$; 10,9%) lieten een hoge score zien op zowel agressie ($z = 2.59$) als op pesten ($z = 1.26$). Deze scores passen bij de ‘bully-victims’. Ook in deze clusteroplossing waren in de subgroep passieve slachtoffers de meisjes met 57,5% in de meerderheid ($n = 65$). Het verschil tussen de verdeling van meisjes en jongens was in dit cluster significant (respectievelijk $z = 2.1$ en $z = -2.1$). De subgroep agressieve slachtoffers bestond uit iets meer jongens ($n = 28$; 56%) dan meisjes ($n = 22$; 44%). In de ‘bully-victim’ subgroep waren tenslotte met 65% duidelijk meer jongens terug te vinden ($n = 13$). Zowel in het tweede als het derde cluster was de sekseverdeling echter niet significant afwijkend van wat op basis van kans kon worden verwacht ($-1,96 < z < 1,96$).

Tabel 2

De Gemiddelde Scores op Pesten en Agressie per Cluster voor de Drie-Clusteroplossing (n=183)

	Cluster		
	1 (n=113)	2 (n=50)	3 (n=20)
Agressie	-.27	1.03	2.59
Pesten	-.47	.37	1.26

Noot. Agressie en Pesten zijn z-scores

Tot slot liet de vier-clusteroplossing (zie tabel 3) een cluster met passieve slachtoffers zien ($n = 107$; 58,5%), die laag scoorden op zowel pesten ($z = -.48$) als op agressie ($z = -.31$). Het tweede cluster liet een groep agressieve slachtoffers zien ($n = 41$; 22,4%) die hoog op agressie scoorden ($z = 1.23$) maar niet op pesten ($z = -.08$). Het derde cluster liet een groep ‘bully-victims’ zien ($n = 19$; 10,4%) die hoog scoorden op agressie ($z = 2.68$) en pesten ($z = 1.15$). Het laatste cluster liet een variant van de bully-victims zien: een groep slachtoffers ($n = 16$; 8,7%) die hoog scoorden op pesten ($z = 1.47$) en een kleine positieve score lieten zien op agressie ($z = .24$).

In de subgroep passieve slachtoffers waren meer meisjes terug te vinden ($n = 64$; 59,8%). In de tweede subgroep, de agressieve slachtoffers, zaten met 65,9% duidelijk meer jongens ($n = 27$). De derde subgroep (‘bully-victims’) bestond ook voor de meerderheid uit jongens ($n = 13$; 68,4%), terwijl in de laatste subgroep (eveneens ‘bully-victims’) juist meer meisjes zaten ($n = 10$; 62,5%).

De aangepaste standaardresiduen lieten ten aanzien van de vier-clusteroplossing echter alleen bij de agressieve slachtoffers (het tweede cluster) een significant verschil zien in de verdeling tussen jongens en meisjes (respectievelijk $z = -2.7$ en $z = 2.7$). Dit betekent dat er significant meer jongens aanwezig waren in deze subgroep dan verwacht werd op basis van kans.

Tabel 3

De Gemiddelde Scores op Pesten en Agressie per Cluster voor de Vier-Clusteroplossing (n=183)

	Cluster			
	1	2	3	4
	(n=107)	(n=41)	(n=19)	(n=16)
Agressie	-.31	1.23	2.68	.24
Pesten	-.48	-.08	1.15	1.47

Noot. Agressie en Pesten zijn z-scores

De ‘Calinski and Harabasz index’ voor clusteroplossingen met twee, drie en vier clusters gaf respectievelijk de volgende uitkomsten: 228.17, 183.04 en 203.11. Kijkend naar dit statistisch criterium, dan was de twee-clusteroplossing de beste oplossing.

Wanneer er echter inhoudelijk werd gekeken naar de clusters, dan leek de twee-clusteroplossing niet de beste te zijn. Het subtype agressief slachtoffer kwam in deze clusteroplossing namelijk niet terug, terwijl recente literatuur suggereerde dat het onderscheid tussen de ‘bully-victim’ en het agressieve slachtoffer wel aanwezig was (Olthof et al., 2011; Salmivalli & Peets, 2009; Schwartz et al., 2001; Vermande et al., 2007). Kijkend naar de drie-clusteroplossing, dan kwam dit onderscheid tussen passieve slachtoffers, agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’ duidelijk naar voren. Bovendien bevatte ook de oplossing met vier clusters zowel passieve slachtoffers, agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’.

De vier-clusteroplossing leek echter ook niet de best mogelijke uitkomst te zijn. Het doel van de clusteranalyse was het vinden van een inhoudelijk goed interpreteerbare clusteroplossing met een zo klein mogelijk aantal clusters. In de vier-clusteroplossing kwamen naast de passieve en agressieve slachtoffers twee groepen ‘bully-victims’ naar voren. Opvallend aan deze clusteroplossing was dat deze, net als de drie-clusteroplossing, onderscheid maakte tussen het agressieve slachtoffer en de ‘bully-victim’. Ten opzichte van de drie-clusteroplossing was dit echter geen verbetering. Deze clusteroplossing ondersteunde desalniettemin de drie-clusteroplossing met betrekking tot het onderscheid tussen de drie verschillende subgroepen slachtoffers. Kortom, op basis van inhoudelijke interpretatie leek de drie-clusteroplossing dan ook de beste oplossing te zijn.

Clusteranalyse per sekse

De hierboven beschreven resultaten lieten zien dat de verdeling jongens - meisjes verschilde tussen de clusters. Zo zaten er meer jongens in de categorie ‘bully-victims’ en waren er meer meisjes dan jongens terug te vinden in de categorie passieve slachtoffers. Tevens waren er bij de passieve slachtoffers (twee-, drie- en vier-clusteroplossing) en de ‘bully-victims’ (twee-clusteroplossing) significante verschillen naar voren gekomen tussen jongens en meisjes. Dit riep de vraag op of de verdeling onder de subtypen slachtoffers verschillend was voor jongens en meisjes. Om die reden werden dezelfde analyses als voor de gehele groep slachtoffers ook voor jongens ($n = 89$) en meisjes ($n = 94$) apart uitgevoerd.

Selectie van een clusteroplossing voor alleen jongens

De twee-clusteroplossing (zie tabel 4) gaf een cluster weer met ‘bully-victims’ ($n = 30$); zij hadden hoge scores op zowel agressie ($z = 1.99$) als op pesten ($z = .65$). Het tweede cluster ($n = 59$) bestond uit passieve slachtoffers met zowel een lage score op pesten ($z = -.27$)

als op agressie ($z = -.13$).

Tabel 4

De Gemiddelde Scores op Pesten en Agressie per Cluster voor de Twee-Clusteroplossing Jongens ($n=89$)

	Cluster	
	1	2
	($n=30$)	($n=59$)
Agressie	1.99	-.13
Pesten	.65	-.27

Noot. Agressie en Pesten zijn z -scores

De drie-clusteroplossing (zie tabel 5) liet een cluster zien met agressieve slachtoffers ($n = 29$) met een lage score op pesten ($z = .21$) en een hoge score op agressie ($z = 1.78$). Het tweede cluster bestond uit passieve slachtoffers ($n = 54$), zij scoorden laag op agressie ($z = -.20$) en op pesten ($z = -.37$). De slachtoffers in het derde cluster ($n = 6$) lieten een hoge score zien op zowel agressie ($z = 1.58$) als op pesten ($z = 2.42$). Deze scores pasten bij de ‘bully-victims’.

Tabel 5

De Gemiddelde Scores op Pesten en Agressie per Cluster voor de Drie-Clusteroplossing Jongens ($n = 89$)

	Cluster		
	1	2	3
	($n=29$)	($n=54$)	($n=6$)
Agressie	1.78	-.20	1.58
Pesten	.21	-.37	2.42

Noot. Agressie en Pesten zijn z -scores

Tenslotte gaf de vier-clusteroplossing (zie tabel 6) een cluster weer met agressieve slachtoffers ($n = 24$), zij scoorden laag op pesten ($z = .30$) en hoog op agressie ($z = 1.94$). Het tweede cluster liet een groep passieve slachtoffers zien ($n = 41$), die laag op agressie scoorden ($z = -.41$) en op pesten ($z = -.34$). Het derde cluster bestond wederom uit een groep agressieve

slachtoffers ($n = 17$), aangezien zij hoog scoorden op agressie ($z = .66$) maar niet op pesten ($z = -.39$). In het laatste cluster kwam een groep slachtoffers naar voren ($n = 7$), die hoog scoorden op pesten ($z = 2.42$) en op agressie ($z = 1.58$). Deze groep bestond uit ‘bully-victims’.

Tabel 6

De Gemiddelde Scores op Pesten en Agressie per Cluster voor de Vier-Clusteroplossing Jongens ($n=89$)

	Cluster			
	1 ($n=24$)	2 ($n=41$)	3 ($n=17$)	4 ($n=7$)
Agressie	1.94	-.41	.66	1.58
Pesten	.30	-.34	-.39	2.42

Noot. Agressie en Pesten zijn z -scores

De ‘Calinski and Harabasz index’ voor clusteroplossingen met twee, drie en vier clusters gaf respectievelijk de volgende uitkomsten: 112.54, 99.97 en 89.45. Kijkend naar dit statistisch criterium, dan was net als bij de gehele groep slachtoffers (jongens en meisjes samen) de twee-clusteroplossing de beste oplossing.

Wanneer er echter inhoudelijk werd gekeken naar de clusters, dan leek de twee-clusteroplossing niet de beste te zijn. Net als in de gehele groep slachtoffers kwam ook hier het subtype agressief slachtoffer in de twee-clusteroplossing niet terug. Vanuit dezelfde beredenering als voor de gehele groep slachtoffers (zie *selectie van een clusteroplossing*), werd een clusteroplossing, die onderscheid maakt tussen passieve slachtoffers, agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’, als de beste oplossing beschouwd. De vier-clusteroplossing leek, ondanks de uitkomsten waarin het onderscheid tussen deze groepen duidelijk naar voren kwam, niet de best mogelijke oplossing te zijn. Zoals eerder werd besproken was immers het doel van de clusteranalyse het vinden van een inhoudelijk goed interpreteerbare clusteroplossing met een zo klein mogelijk aantal clusters. De vier-clusteroplossing voor de gedifferentieerde groep jongens was desalniettemin van waarde ter ondersteuning voor het onderscheid tussen de agressieve slachtoffers en de ‘bully-victims’. Ten opzichte van de uitkomsten met de drie-clusteroplossing was de vier-clusteroplossing echter geen verbetering, gezien het aantal clusters. Kortom, op basis van inhoudelijke interpretatie leek ook voor de

groep jongens de drie-clusteroplossing de beste oplossing te zijn.

Selectie van een clusteroplossing voor alleen meisjes

De twee-clusteroplossing (zie tabel 7) gaf een cluster weer met passieve slachtoffers ($n = 70$) met lage scores op zowel agressie ($z = -.21$) als op pesten ($z = -.47$). Het tweede cluster ($n = 24$) bestond uit ‘bully-victims’ met een hoge score op pesten ($z = .83$) en op agressie ($z = 1.46$).

Tabel 7

De Gemiddelde Scores op Pesten en Agressie per Cluster voor de Twee-Clusteroplossing Meisjes ($n=94$)

	Cluster	
	1 ($n=70$)	2 ($n=24$)
Agressie	-.47	1.46
Pesten	-.21	.83

Noot. Agressie en Pesten zijn z -scores

De drie-clusteroplossing (zie tabel 8) liet een cluster zien met passieve slachtoffers ($n = 64$) met een lage score op pesten ($z = -.56$) en op agressie ($z = -.22$). Het tweede cluster bestond uit slachtoffers ($n = 17$) met een licht verhoogde score op agressie ($z = .32$) en een hoge score op pesten ($z = 1.01$). Deze slachtoffers leken ‘bully-victims’ te zijn. De slachtoffers in het derde cluster ($n = 13$) lieten een opvallend hoge score op agressie ($z = 2.22$) zien en een licht verhoogde score op pesten ($z = .42$). De zeer hoge score op agressie trok de aandacht. Op basis daarvan zou deze groep aangeduid kunnen worden als agressief slachtoffer. Kijkend naar de score op pesten en het eerder gestelde criteria van $0.5 SD$, dan viel ook deze score hoog uit. Hieruit bleek dat het onderscheid in deze subgroep niet zo scherp kon worden gemaakt in vergelijking met de clusteroplossingen van zowel de jongens als de gehele groep slachtoffers.

Tabel 8

De Gemiddelde Scores op Pesten en Agressie per Cluster voor de Drie-Clusteroplossing Meisjes ($n=94$)

	Cluster		
	1	2	3
	(<i>n</i> =64)	(<i>n</i> =17)	(<i>n</i> =13)
Agressie	-.22	.32	2.22
Pesten	-.56	1.01	.42

Noot. Agressie en Pesten zijn *z*-scores

Tot slot gaf de vier-clusteroplossing (zie tabel 9) een cluster weer met passieve slachtoffers (*n* = 60), zij hadden een lage score op pesten ($z = -.59$) en op agressie ($z = -.25$). Het tweede cluster liet een groep slachtoffers zien (*n* = 17) die licht verhoogd op agressie scoorde ($z = .25$) en ook op pesten ($z = .47$). Deze groep was niet duidelijk herkenbaar als passieve slachtoffers, agressieve slachtoffers of ‘bully-victims’. Het derde cluster gaf een groep weer, die zowel als agressief slachtoffer als ‘bully-victim’ kon worden aangeduid (*n* = 13). Zij scoorden zeer hoog op agressie ($z = 2.22$) en licht verhoogd op pesten ($z = .42$). Net als bij het derde cluster in de drie-clusteroplossing kon deze groep, op basis van de hoge scores op agressie, als agressieve slachtoffers bestempeld worden. De score op pesten was daarbij relatief hoog (maar lager dan 0.5 *SD*). Het onderscheid tussen agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’ was in deze groep dus niet erg duidelijk.

Het laatste cluster liet een groep slachtoffers zien (*n* = 4) die zeer hoog scoorde op pesten ($z = 2.27$) en hoog op agressie ($z = .61$). Deze groep bevatte de ‘bully-victims’.

Tabel 9

De Gemiddelde Scores op Pesten en Agressie per Cluster voor de Vier-Clusteroplossing Meisjes (n=94)

	Cluster			
	1	2	3	4
	(<i>n</i> =60)	(<i>n</i> =17)	(<i>n</i> =13)	(<i>n</i> =4)
Agressie	-.25	.25	2.22	2.27
Pesten	-.59	.47	.42	.61

Noot. Agressie en Pesten zijn *z*-scores

De ‘Calinski and Harabasz index’ voor clusteroplossingen met twee, drie en vier clusters was respectievelijk: 110.39, 105.00 en 96.85. Kijkend naar dit statistisch criterium,

dan was net als bij de gehele groep slachtoffers (jongens en meisjes samen) en bij de jongens, de twee-clusteroplossing de beste oplossing.

Wanneer er inhoudelijk werd gekeken naar de clusters, dan leek ook bij de meisjes de drie-clusteroplossing de beste te zijn. Net als bij de gehele groep slachtoffers en de groep jongens, kon er bij de meisjes onderscheid worden gemaakt tussen de ‘bully-victims’ en de agressieve slachtoffers. In de drie-clusteroplossing en de vier-clusteroplossing werden de passieve slachtoffers duidelijk onderscheiden, maar was de grens tussen de ‘bully-victims’ en de agressieve slachtoffers minder duidelijk. Wanneer de opvallend hoge agressiescore ($z = 2.22$) als uitgangspunt gold voor de inhoudelijke interpretatie van de drie- en de vier-clusteroplossing, dan was de aanduiding van agressieve slachtoffers meer op zijn plaats. Kortom, op basis van deze interpretatie was de drie-clusteroplossing ook in het geval van de groep meisjes de beste weergave.

Discussie

Onderscheid tussen agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’

Het doel van dit onderzoek was inzicht geven met betrekking tot de vraag of er twee of drie subtypen slachtoffers van pesten te onderscheiden waren. Hierbij was met name de aandacht gericht op een mogelijk onderscheid tussen de agressieve slachtoffers en de ‘bully-victims’. Op basis van eerdere studies (Olthof et al., 2011; Salmivalli & Peets, 2009; Schwartz et al., 2001; Vermande et al., 2007) werd verwacht drie verschillende subtypen van victimisatie te vinden; namelijk het passieve slachtoffer (die weinig agressie en pestgedrag laat zien), het agressieve of provocatieve slachtoffer (die veel agressie en weinig pestgedrag laat zien) en de ‘bully-victim’ (laat veel agressie en pestgedrag zien). Deze hypothese kan op basis van de resultaten op inhoudelijke gronden worden bevestigd. Uit de clusteranalyses is gebleken dat zowel de drie- als de vier-clusteroplossing een duidelijk onderscheid maakte tussen deze drie groepen slachtoffers. Interessant daarbij is het onderscheid tussen agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’.

De resultaten van het huidige onderzoek zijn nader bekeken, door de scores van de kinderen in de verschillende clusteroplossingen naast elkaar te leggen. Hierdoor konden inhoudelijke verschillen tussen de clusteroplossingen bekeken worden. Hierbij kwam bij de twee- en de drie-clusteroplossing naar voren, dat de ‘bully-victims’ (tweede cluster van de twee-clusteroplossing) bij de drie-clusteroplossing zijn opgesplitst in twee groepen: de agressieve slachtoffers en de ‘bully-victims’. Wanneer de drie- en vier-clusteroplossing met

elkaar worden vergeleken, valt op te merken dat de ‘bully-victims’ (derde cluster) in beide oplossingen gelijk zijn. Het vierde cluster uit de vier-clusteroplossing bestond daarentegen uit kinderen die in de drie-clusteroplossing met name in het tweede cluster zaten. Er kan geconcludeerd worden dat om een vierde cluster te kunnen creëren, de kinderen met een hogere score op pesten en een lagere score op agressie (in vergelijking met agressieve slachtoffers) uit de groep zijn gehaald. Hierdoor werd echter een cluster gecreëerd dat op basis van inhoudelijke criteria niet goed te definiëren viel. Ondanks dat op basis van statistische criteria de twee-clusteroplossing de beste is, kan aan de hand van de hiervoor besproken uitkomst geconcludeerd worden dat de drie-clusteroplossing de beste oplossing is waarin de drie subtypen duidelijk worden onderscheiden³.

Sekseverdeling binnen de subtypen slachtoffers

De hypothese dat er meer meisjes terug te vinden zijn in de subgroep passieve slachtoffers kan bevestigd worden: in alle drie de clusteroplossingen kwam bij de meisjes een significante meerderheid naar voren (aangepaste standaardresiduen). Dit is in overeenstemming met eerdere studies (Salmivalli & Nieminen, 2002; Salmivalli & Peets, 2009; Schwartz et al., 2001). Verder bleek in het huidige onderzoek dat de passieve subgroep slachtoffers het grootst is, hetgeen in eerder onderzoek van Schwartz en collega’s (2001) ook werd besproken.

Met betrekking tot de jongens werd verwacht dat zij meer vertegenwoordigd zouden zijn in de agressieve subgroepen slachtoffers. Ook deze verwachting is uitgekomen, al was het verschil niet overal significant. In alle clusteroplossingen kwam bij de jongens in de subgroep ‘bully-victims’ geen significante meerderheid naar voren. Dit in tegenstelling tot de subgroep agressieve slachtoffers in de twee- en vier-clusteroplossing, waar de jongens wel significant meer zijn vertegenwoordigd. Schwartz en collega’s (2001) gaven op basis van verschillende studies al eerder aan, dat er meer jongens in de agressieve subgroepen slachtoffers naar voren kwamen. Een mogelijke verklaring hiervoor is het feit dat jongens meer fysieke en openlijke agressie gebruiken, omdat dit door jongens als positiever en stoerder gezien wordt dan door meisjes (Pelligrini & Long, 2002). Een andere verklaring voor het grotere aantal jongens in de agressieve subgroep is wellicht te vinden in het feit, dat openlijke agressie door de omgeving

---

³ Volgens Laurence Frank (M&S) is het geen bezwaar als er voor de inhoudelijk beste oplossing wordt gekozen, wanneer statistisch gezien de twee-clusteroplossing de beste oplossing is, maar op inhoudelijke gronden de drie-clusteroplossing de beste is. Voorwaarde is echter dat dit goed beargumenteerd gepresenteerd wordt.

eerder wordt gesignaleerd (Salmivalli & Nieminen, 2002) dan de relationele agressie, die meisjes meer laten zien (Archer & Coyne, 2005; Crick & Bigbee, 1998; Ostrov, Woods, Jansen, Casas & Crick, 2004). Desondanks werden er ook bij de meisjes agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’ gevonden. De agressieve slachtoffers zijn daarin een middelgrote groep. Overeenkomstig met de literatuur (Kaltiala-Heino et al., 2000) is de subgroep ‘bully-victims’ in alle clusteroplossingen de kleinste groep.

Onderscheid tussen ‘bully-victims’ en agressieve slachtoffers per sekse

In dit onderzoek is bovendien specifiek aandacht besteed aan de verdeling van de subtypen slachtoffers per sekse. Voor zowel de groep jongens als meisjes is apart onderzocht of de drie subtypen slachtoffers ook dan terug te vinden zijn. Ten aanzien van de resultaten van alleen de groep jongens bleek dat het onderscheid tussen de agressieve slachtoffers en de ‘bully-victims’ op inhoudelijke gronden ook gemaakt kon worden. Uit de clusteranalyse kwam een duidelijk verschil naar voren tussen de agressieve slachtoffers (veel agressie en weinig pestgedrag) en de ‘bully-victims’ (veel agressie en pestgedrag). Ook de passieve slachtoffers vormden een duidelijke subgroep.

De bevindingen ten aanzien van de meisjes komen overeen met de uitkomsten van zowel de gehele groep slachtoffers als alleen van de jongens. De passieve slachtoffers vormden een duidelijke groep. Het onderscheid tussen de agressieve slachtoffers en de ‘bully-victims’ was ook bij de meisjes te maken, al was dit minder scherp ten opzichte van de andere groepen. Zoals uit de clusteranalyse bleek, waren er in verschillende clusters (licht) verhoogde scores te vinden op zowel pesten als agressie. Hierbij zou men verwachten dat agressie niet goed gemeten kon worden bij meisjes, omdat deze informatie alleen van de leerkracht afkomstig is. Uit onderzoek blijkt namelijk dat meisjes wat pesten betreft meer relationele en indirecte agressie laten zien dan jongens, die meer openlijke en fysieke agressie tonen (Archer & Coyne, 2005; Crick & Bigbee, 1998; Ostrov, Woods, Jansen, Casas & Crick, 2004). Relationele, indirecte vormen van agressie zijn moeilijker te signaleren voor de omgeving, in dit geval een leerkracht, dan de openlijke vormen van agressie. Dit ondervonden ook Salmivalli en Nieminen in hun onderzoek (2002). Desondanks is ook bij de meisjes een agressieve subgroep slachtoffers onderkend. Wellicht zou bij meisjes de aanwezigheid van zowel overte als indirecte agressie nog beter onderkend kunnen worden, wanneer naast de leerkrachten ook peers dit zouden beoordelen. Toch zijn in het huidige onderzoek ook bij de meisjes de drie subtypen slachtoffers onderkend.

Sterke kanten, beperkingen en implicaties voor nader onderzoek

Dit onderzoek kent een aantal sterke aspecten, te beginnen met de onderscheidende wijze van data-analyse. Ten opzichte van andere, vergelijkbare onderzoeken, werd gebruik gemaakt van een andere analysemethode. Zo is dit het eerste onderzoek waarin het onderscheid tussen de subtypen slachtoffers niet ‘top down’ of ‘a priori’ (op basis van willekeurige afkappunten) werd gemaakt, maar door middel van een clusteranalyse. Het feit dat ook met een ‘bottom-up’ benadering de drie verschillende subtypen slachtoffers te onderscheiden zijn, vormt een extra onderbouwing voor de aanwezigheid van zowel de passieve slachtoffers, agressieve slachtoffers als de ‘bully-victims’.

Een volgend sterk en onderscheidend punt in de analyse is de combinatie van twee methoden van clusteranalyse (hiërarchische en *K*-means clusteranalyse). Dit zorgt voor een gelaagde aanpak waarin de beperkingen van beide methoden zijn opgevangen terwijl de voordelen wel benut zijn. Een aandachtspunt is hierbij wel de subjectiviteit van de onderzoeker bij de interpretatie van de data. De clusters zijn namelijk op inhoudelijke gronden geïnterpreteerd.

Een ander sterk aspect van dit onderzoek heeft betrekking op het databestand. Voor het verkrijgen van de data werd gebruik gemaakt van verschillende meetinstrumenten en informanten. Een onafhankelijke en voor de deelnemer onbekende onderzoeker, heeft dit afgenomen. Dit tezamen maakt dat er voldoende voorwaarden zijn geschept om de data zo objectief mogelijk te verkrijgen. Desondanks kon, zoals eerder omschreven, de indirecte, relationele agressie mogelijk nog beter in kaart worden gebracht wanneer ook de beoordeling van peers zou worden meegenomen in dit onderzoek. Dit vormt een beperking van dit onderzoek en tevens een aanbeveling bij een volgend onderzoek.

Verder kan als positief aspect van dit onderzoek de steekproefgrootte worden gezien, deze was met 1229 participanten van voldoende omvang. Bovendien waren de ‘missings’ aan de hand van het MICE programma (van Buuren & Groothuis-Oudshoorn, 2011) geïmputeerd via multiple imputatie. Niettemin is het aantal geïdentificeerde slachtoffers ($n=183$) nog tamelijk klein. Dit had tot gevolg dat er, in het uiterste geval, soms slechts 6 geïdentificeerde slachtoffers in een cluster zaten. Om de gevonden resultaten met meer stelligheid weer te kunnen geven, is een nog groter databestand nodig zodat meer slachtoffers onderscheiden kunnen worden. Interessant is dus om hetzelfde onderzoek nogmaals uit te voeren met een groter databestand. Daarbij is de aanbeveling om, met betrekking tot het identificeren van indirecte, relationele agressie, naast de ervaring van leerkrachten ook het oordeel van ‘peers’

mee te nemen.

Aansluitend bij het identificeren van agressie vormt een andere aanbeveling het onderzoek naar proactieve en reactieve agressie ten aanzien van agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’. Zo wordt op basis van eerdere studies verwacht dat agressieve slachtoffers meer reactieve agressie laten zien in reactie op pestgedrag (Schwartz et al., 2001). ‘Bully-victims’ laten daarentegen zowel proactieve, meer doelgerichte agressie (Olthof et al., 2011) als reactieve agressie zien (Kaltiala-Heino et al., 2000; Marini et al., 2006; O’Brennan et al., 2009; Salmivalli & Nieminen, 2002). Interessant is om dit nader te onderzoeken, zodat er meer gerichte aanbevelingen kunnen worden gedaan. Hierbij is uit ander onderzoek al gebleken dat overte, fysieke agressie vaak reactief van aard is (Little, Jones, Henrich, & Hawley, 2003; Polman, Orobio de Castro, Thomaes, & van Aken, 2009). Indirecte, relationele agressie is daarentegen vaak proactief (Little et al., 2003; Polman et al., 2009).

Andere implicaties voor nader onderzoek liggen op het gebied van kinderen in het speciaal (basis)onderwijs. Moeilijk lerende leerlingen zijn niet meegenomen in het huidige databestand. Deze groep kinderen kan mogelijk een andere verdeling tussen de subgroepen slachtoffers laten zien. Zij hebben onder andere een minder goede gedragsregulatie en ‘theory of mind’ (Thirion-Marissiaux & Nader-Grosbois, 2008; Timmers-Huigens & Damen, 2005). Op basis hiervan zou verondersteld kunnen worden dat er een grotere subgroep agressieve slachtoffers wordt gevonden en minder ‘bully-victims’.

Implicaties voor interventies

Aangezien het onderscheid tussen de passieve slachtoffers, agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’ in de gehele groep slachtoffers terug te vinden was, vormt dit een indicatie om de aanpak van pesten in de klas hierop aan te passen. Wanneer de agressieve slachtoffers en ‘bully-victims’ niet als twee aparte groepen worden gezien, zal dit mogelijk een averechts effect hebben op de uitwerking van de interventie. De aard van het gedrag van ‘bully-victims’ en agressieve slachtoffers is namelijk verschillend. Zo verschilt de mate van gedragsregulatie tussen deze twee groepen. Waar de agressieve slachtoffers een disregulerende gedragsstijl laten zien (Kaltiala-Heino et al., 2000; Marini et al., 2006; O’Brennan et al., 2009), kunnen de ‘bully-victims’ daarnaast af en toe doelgericht en planmatig handelen (Olthof et al., 2011). Dit maakt dat de interventie die is gericht op ‘bully-victims’, rekening moet houden met het feit dat zij hun gedrag al wat beter kunnen reguleren dan de agressieve (provocatieve) slachtoffers. Deze laatste groep zal meer gesteund en begeleid moeten worden bij het sturen

van hun gedrag, zodat zij minder irritatie en spanning oproepen bij anderen. Erkenning voor het onderscheid tussen deze twee subtypen slachtoffers is dus van belang bij het ontwikkelen of inzetten van een interventie.

Kortom, bij agressieve slachtoffers is het zaak hen door middel van een interventie op kindniveau, bijvoorbeeld 'Zelfcontrole op school', te leren hun gedrag beter te reguleren. Deze interventie is zeer geschikt voor zowel 'bully-victims' als agressieve slachtoffers, omdat hen hierin wordt geleerd om agressief gedrag te verminderen en prosociaal gedrag en zelfcontrole te bevorderen (Liber, de Boo, & Prins, 2012). Voor 'bully-victims' is daarbij het doel om hun gedragsregulerende vaardigheden uit te breiden en hen te leren dit op een juiste manier in te zetten. Resultaten van het effectonderzoek van 'Zelfcontrole op school' worden in 2013 verwacht. Ten aanzien van passieve slachtoffers is het van belang dat ze leren om assertiever te zijn en voor zichzelf op te komen. Dit kan bijvoorbeeld door de op kindniveau gerichte training 'Plezier op school' (Nederlands Jeugd Instituut; NJI, 2013). Uit effectonderzoek blijkt dat kinderen na afloop van deze cursus minder sociale angst en een groter gevoel van eigenwaarde hebben. Over het effect van deze training op 'gepest worden' zijn nog geen resultaten bekend, maar verwacht wordt dat deze effecten op de lange termijn merkbaar zijn (Mulder, Faber, & van Aken, 2012).

Er zijn voor het basisonderwijs ook diverse erkende interventies beschikbaar om pesten te voorkomen en te verminderen die zich richten op kind-, klas- en schoolniveau. Voorbeelden hiervan zijn de 'PRIMA-methode' op schoolniveau (van Dorst, Wiefferink, Dusseldorp, Galindo Garre, Crone & Paulussen, 2008) en de 'Kanjertaining' (Nederlands Jeugd Instituut; NJI, 2013) op klasniveau. De 'Prima-methode' laat op de korte termijn een daling zien in het aantal slachtoffers. Wat betreft de lange termijn is dit effect nog niet aangetoond (Fekkes & Paulussen, 2012). De Kanjertaining is een effectieve training met een goede theoretische basis. Kinderen gaan respectvoller met elkaar om, waardoor te verwachten valt dat pesten ook afneemt (Vliek & Oudman, 2012).

Samenvattend kan gesteld worden dat op basis van dit onderzoek drie typen slachtoffers kunnen worden onderscheiden. Dit betreffen de subgroepen passieve slachtoffers, agressieve slachtoffers en de 'bully-victims'. Bovendien is dit onderscheid ook onderkend per sekse. Voor een effectieve interventie is het belangrijk om rekening te houden met de verschillende slachtoffertypen. Zij vragen allen om een specifieke benadering.

Referenties

- Archer, J., & Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 212-230.
- Bradshaw, C. P., Sawyer, A. L., & O'Brennan L. M. (2007). Bullying and peer victimization at school: Perceptual differences between students and school staff. *School Psychology Review*, 35, 361-382.
- Buuren, S. van, & Groothuis-Oudshoorn, C. (2011). MICE: Multivariate Imputation by Chained Equations in R. *Journal of Statistical Software*, 45(3), 1-67.
- Camodeca, M., & Goossens, F. A. (2005). Aggression, social cognitions, anger and sadness in bullies and victims. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 186-197.
- Chiang, M. T. (2009). *Intelligent K-means clustering in L_2 and L_1 versions: experimentation and application*. London: University of London, Birkbeck College. Geraadpleegd op april 10, 2013, van <http://www.dcs.bbk.ac.uk/research/recentphds/chiang.pdf>
- Coleman, D. A., & Woodruff, D. L. (2000). Cluster analysis for large datasets: an affective algorithm for maximizing the mixture likelihood. *Journal of Computational and Graphical Statistics*, 9, 672-688.
- Crick, N. R., & Bigbee, M. A. (1998). Relational and overt forms of peer victimization: A multiinformant approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 337-347. doi:10.1037/0022-006X.66.2.337
- Dorst, A. van, Wiefferink, K., Dusseldorp, E., Galindo Garre, F., Crone, M. & Paulussen, T. (2008). *Preventie van pesten op basisscholen volgens de PRIMA-methode*. Leiden: TNO.
- Espelage, D.L., & Swearer, S.M. (2004). *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Fekkes, M. M., & Paulussen, T. (2012). PRIMA - een schoolbreed antipestprogramma voor basisscholen. In: F. Goossens, M. Vermande, & M. van der Meulen (Red.), *Pesten op school. Achtergronden en interventies*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Fekkes, M. M., Pijpers, F. I., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2003). Bullying behavior and associations with psychosomatic complaints and depression in victims. *The Journal of Pediatrics*, 144, 17-22. doi:10.1016/j.jpeds.2003.09.025
- Giang, M. T., & Graham, S. (2008). Using latent class analysis to identify aggressors and victims of peer harassment. *Aggressive behavior*, 34, 203-213.

- Goossens, F., Vermande, M., & Meulen, M. van der (2012). *Pesten op school. Achtergronden en interventies*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Hanish, L. D., & Guerra, N. G. (2004). Aggressive victims, passive victims, and bullies: Developmental continuity or developmental change? *Merrill-Palmer Quarterly*, *50*, 17-38.
- Harel-Fisch, Y., Walsh, S. D., Fogel-Grinvald, H., Amitai, G., Pickett, W., Molcho, M., ... Craig, W. (2011). Negative school perceptions and involvement in school bullying: An universal relationship across 40 countries. *Journal of Adolescence*, *34*, 639-652. doi:10.1016/j.adolescence.2010.09.008
- Hawker, D. S. J., & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *41*, 441-455. doi:10.1111/1469-7610.00629
- Hawley, P. H. (2003). Strategies of control, aggression, and morality in preschoolers: An evolutionary perspective. *Journal of Experimental Child Psychology*, *85*, 213-235.
- Haynie, D. L., Nansel, T., Eitel, P., Davis Crump, A., Saylor, K., Yu, K., Simons-Morton, B. (2001). Bullies, victims, and bully/victims: Distinct groups of at-risk youth. *Journal of Early Adolescence*, *21*, 29-49.
- Juvonen, J., Graham, S., & Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: The strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, *112*, 1231-1237.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M., Rantanen, P., & Rimpelä, A. (2000). Bullying at school – an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of Adolescence*, *23*, 661-674. doi:10.1006/jado.2000.0351
- Kochenderfer-Ladd, B. (2003). Identification of aggressive and asocial victims and the stability of their peer victimization. *Merrill-Palmer Quarterly*, *49*, 401-425.
- Kochenderfer-Ladd, B. J., & Skinner, K. (2002). Children's coping strategies: Moderators of the effects of peer victimization. *Developmental Psychology*, *38*, 267-278. doi:10.1037/0012-1649.38.2.267
- Kumpulainen, K., & Räsänen, E. (2000). Children involved in bullying at elementary school age: Their psychiatric symptoms and deviance in adolescence. *Child Abuse & Neglect*, *24*, 1567-1577.
- Kumpulainen, K., Räsänen, E., & Puura, K. (2001). Psychiatric disorders and the use of mental health services among children involved in bullying. *Aggressive Behavior*, *27*, 102-110.

- Liber, J., Boo, G. de, & Prins, P. (2012). Zelfcontrole op school: een preventieve interventie voor kinderen met gedragsproblemen. In: F. Goossens, M. Vermande, & M. van der Meulen (Red.), *Pesten op school. Achtergronden en interventies*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Little, T. D., Jones, S. M., Henrich, C. C., & Hawley, P. H. (2003). Disentangling the “whys” from the “whats” of aggressive behaviour. *International Journal of Behavioral Development, 27*, 122-133.
- Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B., Beyers, W., & Vansteenkiste, M. (2005). Identity statuses based upon four rather than two identity dimensions: Extending and refining Marcia’s paradigm. *Journal of Youth and Adolescence, 34*, 605–618.
- Marini, Z. A., Dane, A. V., & Bosacki, S. L. (2006). Direct and indirect bully-victims: Differential psychosocial risk factors associated with adolescents involved in bullying and victimization. *Aggressive Behavior, 32*, 551-569.
- Milligan, G. W., & Cooper, M. C. (1985). An examination of procedures for determining the number of clusters in a data set. *Psychometrika, 50*, 159-179.
- Mulder, S., Faber, M., & Aken, M. van. (2012). Plezier op school: een zomercursus om de sociale competentie van aanstaande brugklassers te verhogen. In: F. Goossens, M. Vermande, & M. van der Meulen (Red.), *Pesten op school. Achtergronden en interventies*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Nylund, K., Bellmore, A., Nishina, A., & Graham, S. (2007). Subtypes, severity, and structural stability of peer victimization: What does latent class analysis say? *Child Development, 78*, 1706-1722.
- Nederlands Jeugd Instituut (NJI) (2013). *Kanjertraining*. Geraadpleegd op mei 12, 2013, van <http://www.nji.nl/eCache/DEF/1/25/285.html>.
- Nederlands Jeugd Instituut (NJI) (2013). *Plezier op school*. Geraadpleegd op mei 12, 2013, van <http://www.nji.nl/eCache/DEF/1/22/659.html>.
- O’Brennan, L. M., Bradshaw, C. P., & Sawyer, A. L. (2009). Examining developmental differences in the social-emotional problems among frequent bullies, victims and bully/victims. *Psychology in the Schools, 46*, 100-115.
- Olthof, T., Goossens, F. A., Vermande, M. M., Aleva, E. A., & Meulen, M. van der (2011). Bullying as strategic behavior: Relations with desired and acquired dominance in the peer group. *Journal of School Psychology, 49*, 339–359.

- Olweus, D. (1995). Peer abuse or bullying at school: basic facts and school-based intervention programme. *Prospects*, 25, 133-139.
- Ostrov, J.M., Woods, K.E., Jansen, E.A., Casas, J.F. & Crick, N.R. (2004). An observational study of delivered and received aggression, gender, and social-psychological adjustment in preschool: "This White Crayon Doesn't Work ...". *Early Childhood Research Quarterly*, 19, 355-371.
- Pellegrini, A. D., & Long, J. D. (2002). A longitudinal study of bullying, dominance, and victimization during the transition from primary school through secondary school. *British Journal of Developmental Psychology*, 20, 259-280.
- Perry, D. G., Kusel, S. J., & Perry, L. C. (1988). Victims of peer aggression. *Developmental Psychology*, 24, 807-814.
- Polman, H., Orobio de Castro, B., Thomaes, S., & Aken, M. van (2009). New directions in measuring reactive and proactive aggression: Validation of a teacher questionnaire. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37, 183-193.
- Rubin, D. B. (1987). Multiple imputation for nonresponse in surveys. New York: Wiley
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15, 112-120.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Osterman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 22, 1-15.
- Salmivalli, C., & Nieminen, E. (2002). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims and bully-victims. *Aggressive Behavior*, 28, 30-44.
- Salmivalli, C., & Peets, K. (2009). Bullies, victims, and bully-victim relationships. In K. Rubin, W. Bukowski & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (pp. 322-340). New York: Guilford Press.
- Schwartz, D. (2000). Subtypes of victims and aggressors in children's peer groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28, 181-192.
- Schwartz, D., Dodge, K. A., Pettit, G. P., & Bates, J. E. (1997). The early socialization of aggressive victims of bullying. *Child Development*, 68, 665-675.
- Schwartz, D., Proctor, L. J., & Chien, D. H. (2001). The aggressive victim of bullying: emotional and behavioral dysregulation as a pathway to victimization by peers. In: Juvonen, J. & Graham, S. (red.). *Peer harassment in school: the plight of the vulnerable and victimized*. New York/London: The Guilford Press.

- Stassen Berger, K. (2007). Update on bullying at school: science forgotten? *Developmental Review*, 27, 90-126.
- Stephenson, P., & Smith, D. (1989). Bullying in the junior high. In D. P. Tattum & D. A. Lane (Red.), *Bullying in schools*. Stoke-on-Trent: Trentham Books.
- Thirion-Marissiaux, A.-F., & Nader-Grosbois, N. (2008). Theory of mind “beliefs”, developmental characteristics and social understanding in children and adolescents with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 29, 547-566.
- Timmers-Huigens, D., & Damen, L. H. (2005). *Het leren van zeer moeilijk lerenden. Leerstijlen*. Enschede: Stichting Leerplanontwikkeling (SLO).
- Unnever, J. D. (2005). Bullies, aggressive victims, and victims: are they distinct groups? *Aggressive Behavior*, 31, 153–171.
- Vaillancourt, T., Trinh, V., McDougall, P., Duku, E., Cunningham, L., Cunningham, C., ... Short, K. (2010). Optimizing population screening of bullying in school-aged children. *Journal of School Violence*, 9, 233–250.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., Winter, A. F. de, Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully-victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41, 672-682.
- Vermande, M., Aleva, L., Orobio de Castro, B., Olthof, T., Goossens, F., Meulen, M. van der (2007). *Victims of bullying in school: Theoretical and empirical indications for the existence of three categories.* , Groningen, the Netherlands: Presentation in Onderwijs Research Dagen
- Vliek, L., & Oudman, A. (2012). Kanjertraining: een programma om sociaal gedrag op school te bevorderen. In: F. Goossens, M. Vermande, & M. van der Meulen (Red.), *Pesten op school. Achtergronden en interventies*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Wal, M. F. van der (2005). There is bullying and bullying. *European Journal of Pediatrics*, 174, 117-118. doi:10.1007/s00431-004-1573-z
- Wal, M. F. van der, Wit, C. A. M. de, & Hirasig, R. A. (2003) Psychosocial health among young victims and offenders of direct and indirect bullying. *Pediatrics*, 111, 1312-1317. doi:10.1542/peds.111.6.1312
- Williams, K., Chambers, M., Logan, S., & Robinson, D. (1996). Association of common health symptoms with bullying in primary school children. *British Medical Journal*, 313, 17-19. doi:10.1136/bmj.313.7048.17

Bijlagen

Bijlage: kruistabellen

Tabel 1

Kruistabel van de Sekseverdeling binnen de Twee-Clusteroplossing

		Clusteroplossing		Totaal
		1	2	
Jongens	Aantal	56	33	89
	Percentuele verdeling over clusters	62,9%	37,1%	100,0%
	Percentueel aandeel per cluster	43,8%	60,0%	48,6%
	Aangepaste standaardresiduen	-2,0	2,0	
Meisjes	Aantal	72	22	94
	Percentuele verdeling over clusters	76,6%	23,4%	100,0%
	Percentueel aandeel per cluster	56,3%	40,0%	51,4%
	Aangepaste standaardresiduen	2,0	-2,0	
Totaal	Aantal	128	55	183
	Percentuele verdeling over clusters	69,9%	30,1%	100%
	Percentueel aandeel per cluster	100%	100%	100%

Noot. $X^2(1) = 4.07; p = 0.044$

Tabel 2

Kruistabel van de Sekseverdeling binnen de Drie-Clusteroplossing

		Clusteroplossing			Totaal
		1	2	3	
Jongens	Aantal	48	28	13	89
	Percentuele verdeling over clusters	53,9%	31,5%	14,6%	100%
	Percentueel aandeel per cluster	42,5%	56,0%	65,0%	48,6%
	Aangepaste standaardresiduen	-2,1	1,2	1,6	
Meisjes	Aantal	65	22	7	94
	Percentuele verdeling over clusters	69,1%	23,4%	7,4%	100%
	Percentueel aandeel per cluster	57,5%	44,0%	35,0%	51,4%
	Aangepaste standaardresiduen	2,1	-1,2	-1,6	,9
Totaal	Aantal	113	50	20	
	Percentuele verdeling over clusters	61,7%	27,3%	10,9%	
	Percentueel aandeel per cluster	100%	100%	100%	100%

Noot. $X^2(2) = 4.95; p = 0.084$

Tabel 3

Kruistabel van de Sekseverdeling binnen de Vier-Clusteroplossing

		Clusteroplossing				Totaal
		1	2	3	4	
Jongens	Aantal	43	27	13	6	89
	Percentuele verdeling over clusters	48,3%	30,3%	14,6%	6,7%	100%
	Percentueel aandeel per cluster	40,2%	65,9%	68,4%	37,5%	48,6%
	Aangepaste standaardresiduen	-2,7	2,5	1,8	-,9	
Meisjes	Aantal	64	14	6	10	94
	Percentuele verdeling over clusters	68,1%	14,9%	6,4%	10,6%	100%
	Percentueel aandeel per cluster	59,8%	34,1%	31,6%	62,5%	51,4%
	Aangepaste standaardresiduen	2,7	-2,5	-1,8	,9	
Totaal	Aantal	107	41	19	16	183
	Percentuele verdeling over clusters	58,5%	22,4%	10,4%	8,7%	100%
	Percentueel aandeel per cluster	100%	100%	100%	100%	100%

Noot. $X^2(3) = 11,7; p = 0,009$